

Sema Brahimi iz Lepurosha u sjevernoj Albaniji imala je 14 godina kad je postala Selman. Bilo je to 1956. godine, upravo joj je umro otac. Uz tri sestre i nejakog brata netko je morao postati glava obitelji, muškarac. Mnogo godina kasnije, 1997., ovako će istraživačica Barbari Demick opisati svoju sudbinu virdžine: "Proživjela sam čitav život kao muškarac. Imam navike muškarca. Ako to ikome smeta, imam pušku da se s njima obračunam. Morala sam vrlo teško raditi kako bih uzdržavala obitelj te bila iskrena i korektna u svojim odnosima s drugima... ali ne, nikad nisam požalila zbog takve odluke. Nisam imala loš život kao muškarac."

Na bratovoj svadbi, u odijelu s kravatom, Sema, tada već Selman Brahimi, preuzeo je ulogu mladoženjina oca. Muškarci ga smatraju sebi ravnopravnim. "S manje posla na imanju", piše Barbara Demick, "Selman čeznutljivo i zbunjeno gleda poslovne žene na TV programu iz Italije, zemlje udaljene tek 135 milja. Ovdajšnje je društvo muško. Žene nisu navikle na slobodu, rekao je zamišljeno. Ne podržavam nemoral i razvrat, no sasvim je prilično za ženu da je do neke mjere nezavisna. Do određenog stupnja."

BALKAN Semina, odnosno Selmanova sudbina jedna je od njih tristotinjak koje je dokumentirala, mnoge i pronašla u arhivima ili drugim pisanim izvorima, dr. sc. Jelka Vince Pallua, znanstvena savjetnica iz zagrebačkog Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar", u svojoj opsežnoj knjizi "Zagonečka virdžine. Etnološka i kulturnoantropološka studija", posvećenoj jedinstvenoj pojavi na zapadnom Balkanu.

Svojim istraživanjem autorica je dokazala da su virdžine - zavjetovane djevojke - osobujna, prostorno omeđena, endemska pojava, jedinstvena ne samo u europskim nego i u svjetskim okvirima, a poznata u gorskim područjima zapadnog dijela Balkanskog poluotoka: graničnim područjima sjeverne Albanije, Crne Gore i Kosova. To je, objašnjava autorica u knjizi, običajno-pravna institucija u kojoj žena "mijenja spol" - ne u biološkom, nego u društvenom smislu. Žene simbolički postaju muškarci s društvenim statusom i moći muškaraca kao potrebom i posljedicom patrilinarnog sustava nasljeđivanja. Takve se žene odijevaju kao muškarci, ošišane su kao muškarci, imaju

FOTOSERIJAL "VIRDŽINE"

Sve tri fotografije na ove dvije stranice snimila je fotografkinja Pepa Hristova koja je za foto serijal o virdžinama nagrađena 2009. godine nagradom Otto Steinert

FENOMEN
NOVA KNJIGA
OTKRILA JE SUDBINE
300 TOBELIJA

Tajna virdžina: kako živjeti kao muškarac

Ulozi glave obitelji ostajale su vjerne do kraja - tražile su da ih se nakon smrti pokopa u muškom odijelu

PIŠE TANJA TOLIĆ | SNIMILA NEJA MARKIČEVIĆ

GAMILE STEMBA, SREDNJA ALBANIJA
Godine 2008. imala je 86 godina. Bila je najmlađa od devet djevojčica i od devete godine rasla je kao sin. Tijekom godina se u njoj počela javljati žena, pokreti su joj postali graciozniji. Umrla je 2011. godine

POSTOJI MNOGO NAZIVA ZA OVU POJAVU, A AUTORICA UPOTREBLJAVA DVA - VIRDŽINA ILI TOBELIJA, KOJI UKLJUČUJU PO JEDNO OD NJEZINIH KLJUČNIH OBILJEŽJA: ZAVJET (TURSKI TÖVBË) NA VIRGINITET

DIANA RAKIPI, SJEVERNA ALBANIJA
Diana, koja je u vrijeme snimanja 2008. imala 54 godine, živjela je kao muškarac od svoje 17. godine. U vojsci za vrijeme Envera Hodže napredovala je do čina generala, kasnije je radila kao zaštitar u dračkoj luci. Ne voli govoriti o osjećajima, da ne naruši ugled

muški oblik imena, vladaju se poput muškaraca, nose oružje, po potrebi idu u rat, sudjeluju na muškim skupovima i imaju gotovo sva javna prava muškaraca u strogo patrijarhalnom društvu. Žene bi postajale virdžinom najčešće zato što u obitelji nije bilo muškog nasljednika ili je nedostojalo odraslih muškaraca pa bi virdžina postala "vremenski most" dok mlađi brat ili bratić ne bi porastao za tu funkciju. Nerijetko, žene bi dale zavjet i kako bi izbjegle neželjeni brak, a time i krvnu osvetu. Uz zavjet na djevičanstvo, virdžine se lišavaju i bračnog života i prava na majčinstvo.

TRADICIJA "Žena se odriče svoje ženskosti i dobiva nov društveni spol. Koliko se ovdje radi o sasvim specifičnome i kruto patrijarhalnome društvu dovoljno govori činjenica da je jedini put prema ikakvoj promjeni položaja žene onaj u kojemu žena 'postaje' muškarac. Njezin se ženski status može promijeniti i eventualno poboljšati tek ako i kada se njezin ženski spol pa i ženski lik - ne samo preodijevanjem u muško, nego i preuzimanjem muškog identiteta - 'dokida' i pretvara u muški 'društveni spol', uz status i moć koji prate takvu promjenu", objašnjava u knjizi dr. Jelka Vince Pallua. Paradoksalno, promjena društvenog statusa tim je ženama promijenila status u tradicijskoj kulturi, u kojoj su žene uvijek nečije, kao što su to i djeca, pa one u patrijarhalnom ključu tobože ne mogu biti vlastita osobnost.

Kao izvor podataka autorica je u knjizi koristila upitnike Etnološkog atlasa Jugoslavije i svjedočanstva o virdžinama iz pisanih izvora koje je zabilježilo pedesetak autora na šest jezika u rasponu od stoljeća i pol - od 1860. sve do ožujka 2014. godine. Uz istraživanje i u arhivima i na terenu njezin se rad protegao na gotovo dva desetljeća.

"Avantura je započela na tadašnjem Odsjeku za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu gdje sam, prije nego što sam prije osam godina prešla u Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', predavala nešto manje od dvadeset godina, a gdje danas predajem na doktorskom studiju. Tamo se čuva vrijedan arhiv s više od milijun i pol listića s odgovorima na pitanja u upitnicima izrađenima za Etnološki atlas Jugoslavije u tristo lokaliteta u okviru zajedničkog projekta Etnološkog atlasa Europe. Moj me je, da tako kažem, znanstveni eros odveo do te teme jer se uklapala u sklop pitanja o položaju žene u tradicijskoj/predajnoj

01 Milka Banković iz Sv. Kirina kraj Vodnjana, 1996. (snimila J. Vince Pallua). Milka nije virdžina, ali su je u medijima navodili kao primjer žene koja se ponaša kao muškarac

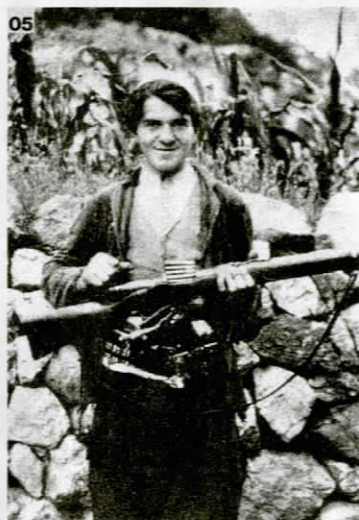
02 Stanica-Draga Marinković, Zaton, Bijelo Polje, Crna Gora (fotografija Predraga Šarčevića)

03 Haki, selo kraj Bajram Currija, sjeverna Albanija (snimila Antonia Young 1994.)

04 Shkurtan, selo kraj Bajram Currija, sjeverna Albanija (snimila Antonia Young 1994.)

05 Virdžina iz sjeverne Albanije, Newmanov vodič s puškom

kulturi. Temi virdžine najviše me privukla njezina unikatnost, zanimanje za razloge za takav čin, a na tom tragu i za pitanja o postanku te pojave, prostornom i vremenskom protegu na što u knjizi, nakon višeslojnog građenja argumenata, donosim izravne odgovore otkrivajući ključni dio zagonetke virdžine. Zapitala sam se i što to može navesti žensko biće da promijeni svoj najdublje ukorijenjen aspekt identiteta, podređujući ga imperativu opstanka zajednice te da vanjskim atributima prestane biti žena i simbolički postane muškarac? Koje su to društveno-povijesne okolnosti i životne prilike bile plodno tlo za nastanak te institucije? Tko su uopće virdžine i kakav je njihov identitet?“, odgovara autorica.

Objašnjava kako je njezino istraživanje donijelo novu interpretaciju postanka te pojave koja ne podliježe nijednoj od dviju osnovnih mitskih analitičkih binarnih kategorija. Jedna teorija o pojavi virdžina pozivala se na povijesno nikad dokazani matrijarhat u kojemu bi virdžina bila društveni relikv, prasluka nekadašnjeg drukčijeg položaja žene u evolucionistički zamišlje-

nom razvoju obitelji, a druga je počivala na stereotipno pojednostavljenoj viziji jedinstvenog balkanskog tipa patrijarhata.

PLEMENA “Jasno sam pokazala da je nuklearno područje pojavljivanja virdžina upravo na tromeđi Albanije, Crne Gore i Kosova, a da ostale raštrkane primjere virdžina izvan toga područja valja tumačiti prenošenjem, vlaškim i albanskim seobama. Nastanak te pojave ne možemo protumačiti pojednostavljenom slikom balkanskog patrijarhalizma s patrilinearnošću, nasljeđivanjem po muškoj liniji, ali ni samo plemenskim tipom balkanskog patrijarhalizma koji uvodim u razmatranje. Zagonetka virdžine rješava se uže definiranim, empirijski izluštenim starijim plemenskim tipom patrijarhata kakav je vladao na prostoru koje je i povijesno bilo područje starije plemenske organizacije s arhaičnom društvenom organizacijom, kao što je npr. matrilinearnost. Njezin nastanak povezuje se uz oživljavanje novih plemenskih organizacija u 15. stoljeću na tom istom nuklearnom području starije plemenske organizacije”, pojašnjava.

POSTOJE DVA TIPA VIRĐINA, OVISNO O TOME PODIŽE LI SE ŽENSKO DIJETE OD DJETINJSTVA KAO SIN, ČESTO ZA TU ULOGU PREDODREĐENO PRIJE RODENJA, ILI KASNIJE U ZRELIJOJ DOBI, PA ČAK I NAKON UDVIŠTVA

Njezino istraživanje pokazalo je i da ne postoji prototip virdžine, ali postoje dva osnovna tipa, ovisno o tome podiže li se žensko dijete od (ranog) djetinjstva kao sin, često za tu ulogu predodređeno i prije rođenja, ili kasnije u zrelijoj dobi, pa čak i nakon udovištva. Virdžina je prije svega institucija osmišljena da se uklopi u određene niše potreba obitelji i društva, zbog čega je osobito cijenjena. Najuočljiviji atributi virdžina su nošenje muške odjeće ili bar ne-

kog njezinog dijela, uz koji drugi muški rekvizit (oružje, cigareta, muški pojas, štap) te šišanje na muški način. Često se, u izvorišta, spominje još jedna omiljena aktivnost virdžina – bavljenje glazbom. Primjerice: “Na vjenčanjima sjedila je s muškarcima i za vrijeme pjevanja držala prst u jednom uhu, kako je uobičajeno za muškarca”.

“Virdžine zavjet daju jer bi se rođenjem djeteta (zbog strane krvi) ta konstrukcija poremetila, a s druge strane često su bile obećane drugim muškarcima, pa su davanjem zavjeta izbjegavale neželjene brakove. Naime, ako se nije održalo bračno obećanje, to bi obično dovelo do krvne osvete. Ona se pak mogla spriječiti samo čvrstim obećanjem da se žena nikada neće udati za drugoga muškarca. Samo na taj način žena je mogla izbjeći neželjeni brak. Cijena za to je bila visoka”, piše autorica.

No neke su se virdžine na kraju ipak udale. Autorica navodi kosovsko svjedočanstvo koje su zapisali Tatomir Vukanović i Mirko Barjaktarović 1965./1966. godine: “Feta je postala tajno virdžinom, po želji svoje majke, da bi na taj način sačuvala očevo imanje od de obe. Feta je nešto kasnije skinula muško odelo, obukla ženske haljine i udala se. Udajom se konačno raščistilo i u lokalnoj sredini da Daljuš nije bio muškarac. Otada je svako zove Fatimom. Fatima u braku ima dvoje ženske dece od devet i četiri godine. Sama Fatima priznaje da joj je trebalo vremena da se navikne na takozvane ‘ženske’ poslove. Da bi mogla da nosi minduše, pošto se udala, bušila je uši. Zanimljivo je istaći da kada je Daljuš dobio poziv da ide u vojsku, odnosno u rat (1944.), majku mu je tada savetovala da se pokaže da je žensko i da ne ode u rat. Tako je tada progovorila majka svome ‘jedincu’. Daljuš je nije poslušao već se uputio sa svojim vršnjacima i drugovima. Međutim, posle Fatimine udaje, majka se nikako nije mogla pomiriti sa time da ostane bez ‘sina’. I umrla je a da joj to nije oprostila.”

OTMICA Ova se virdžina, objašnjava dr. Vince Pallua, mogla udati jer je zavjet dala tajno, odnosno roditelji su od rođenja prikrivali njezin pravi spol i obmanjivali sredinu. Od četiri primjera udaje virdžina koji su pronađeni u arhivima, a koje ona navodi u knjizi, dvije su se preselile pa udale, s time da jednoj udaji prethodi otmica. Udovice koje su postale virdžine (dva slučaja), postale su to kako bi lakše odgojile sina.

Jednom kad bi postale muškarci, virdžine bi većinom brinule o stoci, obavljale sve poljske radove koje rade muškarci, neke

DR. JELKA VINCE PALLUA

Znanstvena savjetnica u Institutu društvenih znanosti “Ivo Pilar” u Zagrebu gotovo dva desetljeća proučava sudbine virdžina

su bile obrtnici, vozački pomoćnici, automehaničari, vozači kamiona, fotografi, svirači, čak i učitelji(ce). Za vrijeme Envera Hodže zabilježen je i slučaj virdžine višeg vojnog časnika. Među virdžinama ima i onih koje vole igrati nogomet, jahati konje, ima odličnih strijelaca i lovaca, ali i sposobnih i odvažnih ratnika. Momak-djevojke imaju katkad funkciju starješine, uglednog domaćina, oca mladoženje na svadbi, čovjeka domaćina koji slavi krsnu slavu, dočekuje goste i pali svijeću svojim umrlim precima.

Broj virdžina je, naravno, u silaznoj putanji pa je danas u Crnoj Gori ostala tek jedna – poznata Stana Cerović (Stanica Marinković, predzadnja crnogorska virdžina, umrla je 2009. godine). Računa se da osobito na sjeveru Albanije ima još nekoliko desetaka virdžina, a najmlađa je 42-godišnja Lume – Lumia iz sjeverne Albanije. Hoće li ta pojava u dogledno vrijeme nestati?

“Nije zahvalno biti proroci, ali mislim da je ta običajno-pravna dosjetka na putu izumiranja jer nema više potrebe za virdžinama koje svojom osnovnom funkcijom, kao i krvna osveta, ispravljaju narušenu društvenu ravnotežu. Veće društvene promjene uzimaju maha i u tim snažno patrijarhalno obojenim područjima pod globalizacijom koja je ušla u gotovo sve pore društva na kugli zemaljskoj – u ovom bi to slučaju bilo s pozitivnim učinkom. Tom procesu pridonose i mediji, posebno televizija koja je manje-više doprla do zadnjeg sela na svijetu, pa tako i do albanskih ili crnogorskih. U tom smislu ilustrativan je primjer virdžine Selmana iz sjeverne Albanije koja, kako kaže, uočava nezavisnost poslovnih žena, zbunjeno i čeznutljivo gle-

NEKE SU SE VIRĐINE NA KRAJU IPAK UDALE. U KNJIZI SE NAVODI PRIMJER FETE S KOSOVA KOJA JE SKINULA MUŠKO ODIJELO, UDALA SE I RODILA DVOJE DJECE. NAJTEŽE SU JOJ, PRIZNALA JE, PADALI KUĆANSKI POSLOVI

dajući talijanski TV program na televizoru kojeg doživljava kao prozor u svijet kupljen novcem rodaka iz inozemstva.”

SRAMOTA Za većinu virdžina promjena društvenog spola ipak jest bila dramatična, što možda najbolje ilustrira pitanje smrti i – pogreba. U članku iz 1994. godine René Grémaux donosi svjedočanstvo Milice/Mikaša Karadžića iz Žabljaka u Crnoj Gori, jednoj od najpoznatijih i najcitiranijih virdžina. Iz njegova citata vidljivo je kako je Milici od životne važnosti sačuvati muški identitet i nakon smrti: “Predosjećajući svoju skorbu smrt, Mikaš je dozvao Jelenu koju je volio usprkos svom uobičajenom stavu prema ženama i rekao dubokim muškim glasom, ‘Snaho, molim te, nemoj me osramotiti!’ Naime, on se smrtno bojao biti pokopan u ženskoj odjeći. Mikaš joj je dao novac i poslao ju krojaču u Žabljak kako bi kupila dostojno odijelo za njegov pokop. Jelena je učinila što ju je tražio i kupila Mikašu novo odijelo koje se sastojalo od bijelih čarapa, vunjenih hlača, oplečka i kape. Kad je u jesen 1934. Mikaš umro, obukli su mu to muško odijelo i pokopali kao muškarca u žabljačkom crkvenom dvorištu uz odobrenje lokalnog pravoslavnog svećenika.”

Činjenica da su virdžine žene koje se preoblače u muškarce uz nerijetko snažan muški identitet u novije je vrijeme pokrenula i pitanje njihova rodnog identiteta. Mnoge od njih pitanje je znalo povrijediti. “I ranije su novinari posjećivali Hakija postavljajući ponekad pitanja koja je smatrao uvredljivima. Neki su željeli znati je li on zapravo samo prurušena lezbijka – što mu je nanijelo duboku bol. ‘Srce mi se para kad netko postavi takvo pitanje’, rekao je skidajući list duhana s vrha jezika. ‘Mrzim da me se iskorištava.’ Bog mi je dao to što jesam. Biti lezbijka nije isto što i ‘burnesha’. ‘To što sam ja nemoj brkati s lezbijstvom’, rekao je, ‘ili ćeš dobiti po cjevanici!’”

Knjigu dr. Jelke Vince Pallua “Zagonetka virdžine” objavio je Institut “Ivo Pilar”, a može se kupiti po cijeni od 200 kuna